

Јелена С. Ђериман^[1]

Верлица Павић Центнер^[2]

Центар за етику, право и примењену филозофију, Београд
Србија

Оригиналан научни рад

UDK: 316.344.23-055.2:364(497.11)

РОД И СИРОМАШТВО: ПРИСТУП ЖЕНА И ДЕВОЈЧИЦА СОЦИЈАЛНИМ УСЛУГАМА У РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ^[3]

Сажетак: *Ово је рад о родним аспектима сиромаштва, базирана на територијалном изражавању које се сироводи на територији Србије, од 2014-е до 2016-е године: релевантна анализа легислативној и функционалној оквира деловања институција које пружају различите услуге социјалне заштите и две групе структурисаних интервјуа са етнографским елементима са пружаоцима и примаоцима услуга социјалне заштите из руралних области. Акциони елементи изражавања представља основу за реформске активности усмерене ка систему социјалне заштите којима би се учинио најредак у овој области. Невладине и државне организације које се баве социјалном заштитом послују у ситуацији незавршене транзиције из државно контролисаног система социјалне заштите у систем малих јојединачних понуђача услуга социјалне подршке који се надмећу на тржишту. Приказаћемо гео социо-политичкој и правној оквира у којима ове организације послују, као и ситуацију на терену из угла представника/ца организација.*

Кључне речи: *социјалне услуге, социјална искљученост, жене, рурална насеља, Србија*

УВОД

Процес реформе система социјалне заштите у Србији започет је током 2001. године, у условима појаве нових корисника и кори-

^[1] serimanj@celar.edu.rs Ауторка похађа докторске студије социологије при Филозофском факултету, Универзитета у Београду. Запослена у Центру за етику, право и примењену филозофију, Београд, Србија.

^[2] verica.pavic@gmail.com; verica.pavic@sidres.eu Ауторка је истраживачица из невладиног сектора чија је основна тема друштвени идентитет. Ради у НВО Social Identity Research, Беч, Аустрија и на пројектима за CELAR, Београд, Србија.

^[3] Овај текст је припремљен као део пројекта "Gender that Matters: Poverty and Social Inclusion – Social Protection Status in Rural Kosovo and Serbia" који се спроводи у оквиру Регионалног програма подршке истраживањима у области друштвених наука на Западном Балкану (RRPP) који води Универзитет у Фрибургу, уз финансијску подршку Швајцарске агенције за развој и сарадњу (SDC).

сница након ратова на територији бивше Југославије, економске кризе и немогућности постојећих институција у систему социјалне заштите да ефикасно и економично одговоре на потребе свих који су се налазили у стању угрожености. Иако се правац промена у систему социјалне заштите могао видети још током 90-их година XX века, реформа која је и сада на снази започета је почетком 2000-их. Како би систем социјалне заштите боље одговорио на изазове у развоју транзиционог друштва, Влада Републике Србије је 2005. године усвојила Стратегију развоја социјалне заштите (Службени гласник РС, 2005), којом је трасиран правац реформе система социјалне заштите ка децентрализацији надлежности и средстава, јачању професионалних капацитета запослених, изградњи јединственог информационог система, почетку процеса развоја социјалних услуга у заједници, поједностављању процедура и сл. Усвајањем Закона о социјалној заштити 2011. године (Службени гласник РС, 2011) у складу са системом услуга, у први план се постављају потребе корисника и корисница, као и развој услуга које могу одговорити потребама различитих маргинализованих и угрожених група. Овакав приступ, за разлику од система социјалне заштите који је заснован на систему установа и права^[4], базиран је на учешћу корисника/ца и њиховом оснаживању, као и на холистичкој процени корисника/ца који су партнери/ке, а не објекти заштите (Жегарац и Бркић, 2007:7). Законом о социјалној заштити уведен је принцип плурализма пружаоца услуга, па услуге социјалне заштите могу пружати, осим установа социјалне заштите и удружења грађана, предузетници, привредна друштва и други облици организовања утврђени законом (Члан 17). Додатно се принцип плурализма пружаоца услуга појачава Чланом 36 Закона, који наглашава да корисник/ца има право на слободан избор услуга и пружаоца услуга социјалне заштите. Још једна од важнијих законских новина је активно укључивање, тј. активација корисника/ца. Смисао активног укључивања је оснаживање капацитета корисника/ца за прелажење из статуса пасивног примаоца на статус економски и правно самосталне особе. Активно укључивање значи и да се са корисницима/ама новчане помоћи може направити индивидуални план активације који садржи активности и обавезе корисника/це, али и могућност умањења и престанка права на материјалну подршку у случају неоправданог неизвршавања обавеза. Недоношење подзаконских аката омета овај закон од његовог потпуног спровођења. Иако се овакав приступ правда поштовањем људских права корисника и корисница, те стога њиховим већим

---

^[4] Закон о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана (Службени гласник РС, бр. 36/91, 33/93, 67/93, 46/94, 52/96, 29/2001, 84/2004 и 115/2005), који је престао да важи 12. априла 2011. године на овај начин је дефинисао систем социјалне заштите у Србији.

учешћем у креирању социјалних политика, он истовремено представља и извесну замку јер се у нео-либералном систему корисник/ца сматра знатно више одговорним за свој положај уgroжености.

Досадашња истраживања о функционисању и ефикасности система социјалне заштите у Србији указују најпре на недостатак интегрисаних, и нетранспарентност постојећих база података у овој области. Резултати истраживања о сервисима подршке за особе са инвалидитетом у локалној заједници које је спроведено у пет градова у Србији (Огњановић и Ивановић, 2013) показују да локалне самоуправе немају јасно дефинисане механизме за надгледање и евалуацију услуга које финансирају. Једнако нефункционална ситуација везана је и за базе потенцијалних корисника/ца али и њихових потреба – које не постоје. Истраживање којим је обухваћено 108 организација цивилног друштва и јавних установа (Вуковић, Вуковић, Цвејић, 2014), показало је да се подаци о услугама социјалне заштите који се финансирају из пројектних активности налазе ван општег прегледа, уз нетранспарентност цена појединих услуга, односно, за поједине услуге се не зна тачна цена јер у неким државним установама постоји подела трошкова између министарства и локалне самоуправе, а некада се трошкови покривају и из пројектних активности. Обезбеђивање обавезних социјалних услуга на локалном нивоу често зависи од финансијских могућности и приоритета локалних самоуправа, при чему нису предвиђене санкције за општине које не обезбеде обавезни сет социјалних услуга предвиђен Законом^[5]. Процес лиценцирања представља посебну тешкоћу за пружаоце услуга социјалне заштите због своје дуготрајности и сложености. Трећину од свих социјалних услуга на локалном нивоу^[6] пружају невладине организације, које су у пружању тих социјалних услуга оперативније и иновативније од јавних установа у сеоским срединама. Услуге које пружа невладин сектор првенствено су усмерене у правцу подршке корисницима за живот у заједници, а не смештају у институције. Ипак, истраживање показује да је задовољство корисника/ца услугама које добијају из невладиног и државног сектора – подједнако.

Закони и стратегије који се односе на област социјалне заштите нису родно осетљиви – не постоје посебни нормативни сегменти који би обрађивали специфичности социјалне заштите за жене и девојчице у руралним срединама, а ту је и неосетљивост за специфичне потребе руралног у односу на урбано становништво. На првом месту, непостојање статистичке дефиниције руралних подручја у Србији, као и

^[5] Према наведеном истраживању 34 општине, од 156 општина у Србији, не пружају ниједну услугу социјалне заштите коју према Закону о социјалној заштити треба да финансира локална самоуправа.

^[6] Овим истраживањем испитане су следеће услуге: помоћ у кући, дневни боравак за децу са сметњама у развоју и дневни боравак за старе.

непостојање међународно стандардизованих статистичких индикатора за праћење стања у руралним областима онемогућавају креирање политичких и других интервенција везаних за руралне области које би биле засноване на валидним истраживањима и анализама и које би биле осетљиве према различитим категоријама социјално угроженог становништва.

„Неплаћени помажући чланови приватних пољопривредних газдинстава су претежно жене, а њихов маргинализован положај у сфери рада и прихода рефлектује се и на незадовољавајуће остваривање социјалних права“ (Цвејић, Бабовић, Петровић и др., 2010: 99). Жене са села се налазе у посебно депривилегованом положају на тржишту рада будући да чине више од половине незапослених у руралним срединама (55%), од којих чак 76% није чуло ни за једну активну меру тржишта рада, а тек 13% их је учествовало у неком од програма Националне службе за запошљавање при чему је оцена жена да им ови програми нису повећали могућности за запослење. Програми подршке пољопривредној производњи намењени су газдинствима, а жене се ретко налазе у улози носиоца пољопривредног газдинства због чега не могу самостално да конкуришу за те програме (Ibid, 2010: 15). Такође, у бризи о деци, старима, болеснима и особама са инвалидитетом породице се у великој мери ослањају на сопствене, претежно женске ресурсе. Уз то, жене са села социјалну помоћ сматрају срамотом (Богданов и др., 2011: 104), те би поред подизања доступности и квалитета услуга социјалне заштите требало радити и на смањењу родних стереотипа. У прилог овој тврдњи иде и податак да се стратегије испомагања у селима базирају на родним основама, те мушкарци свој социјални капитал оријентишу на радне активности, а жене на емоционалну подршку (Цвејић и др., 2010:100-101). Такође, родне неједнакости препознате су и у компаративном истраживању о родним економским неједнакостима у Европској унији и Србији (Бабовић, 2010: 184-185)^[7] у којем се наводи податак да су јаке патријархалне норме најважнији фактор који утиче да сеоске жене у Србији рано напусте школовање: 18,5% испитаних жена одговара да су напустиле школу због притиска породице да остану и раде на газдинству или у домаћинству, а у 26% случајева разлог је био став породице да женама није потребан виши ниво образовања.

Неједнака дистрибуција ресурса између чланова и чланица различите старосне доби и рода у домаћинствима са оскудним ресурсима може се тумачити на два начина: путем културних предрасуда у корист мушкараца и путем „ефикасности“ улагања (Чант, 2006). У оба случаја, у жене се инвестира мање јер се сматра да ће добит од таквих

---

^[7] У наведеној студији заправо су пренети резултати истраживања публиковани у делу „Социјална искљученост у руралним областима Србије“ (Цвејић и др., 2010).

инвестиција бити много нижа него да се инвестира у мушкарце у домаћинству. То значи да се у наведеном систему вредности очекује од жена и девојчица да своје потребе ставе иза потреба других чланова домаћинства, што их ставља у неповољан положај и када је реч о приступу систему социјалне заштите и другим ресурсима. Ризици од сиромаштва жена са села повећавају се са изразитијом усмереношћу на ниско продуктивну пољопривредну производњу која им не обезбеђује приходе довољне за задовољавајући животни стандард, а често ни приступ пензијско-инвалидском и здравственом осигурању јер су најчешће мушкарци носиоци домаћинства те се преко њих остварује право на осигурање, што има својих потешкоћа, а са територијалном удаљеношћу од градског језгра долази и до проблема одсуства институционалне интеграције.

У раду се анализира осетљивост пружаоца услуга за баријере с којима се у приступу систему социјалне заштите суочавају жене и девојчице са села. Приказаћемо перцепцију баријера и оквира у ком делују организације које пружају социјалну помоћ и подршку. Представимо анализу пет дубинских интервјуа са представницима/цама организација за пружање социјалне подршке и помоћи са територије Београда, чија корисничка структура обухвата и сеоску популацију. Интервјуи су спроведени у априлу и мају 2015. године.

АКТЕРИ У СИСТЕМУ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ ПОЈЕДИНАЦА

Питање положаја жена у систему социјалне заштите у последње две деценије у Србији све чешће се везује за дебате о схватању односа државних и тржишних компетенција у остваривању социјалне сигурности^[8]. Неколико теоријских гледишта у оквиру ових дебата разликују се у погледу схватања опсега надлежности државе у осигурању доходовне и социјалне сигурности њених грађана и грађанки. Преношење надлежности државе у овој области на тржишне и приватне институције није више карактеристично само за земље либералне оријентације, већ је присутно и у земљама које се суочавају са дефицитима у државним буџетима (Перишић, 2011) те стога морају да проналазе додатне изворе којима ће обезбедити социјалну сигурност, што јесте једна од карактеристика земаља које су прошле/пролазе кроз пост-социјалистичку трансформацију.

^[8] Социјална сигурност, схваћена у најширем смислу, подразумева стварање једнаких могућности за појединце да би себи и својој породици могли обезбедити услове живота који ће им пружити шансу да задовоље своје основне и изведене потребе. У институционалном смислу, социјална сигурност је темељ организације социјалне државе са свим установама које такве могућности обезбеђују (Видановић, 2006).

Почетак 90-их година XX века у Србији, обележен је урушавањем институција и ширењем група којима је била неопходна помоћ система у савладавању егзистенцијалних криза услед присилних миграција – интерне дислокације и избеглиштва, незапослености и сиромаштва као последица ратова на територији бивше Југославије. Управо тада, у условима блокиране трансформације^[9], под утицајем српске политичке елите догађа се масовна конверзија монополистичког друштвеног положаја у приватни капитал, захваљујући увођењу и легитимизацији тржишне економије и приватног власништва (Лазих, 2005: 119-147). Деконструкција тотализацијских образаца репродукције социјалистичког система односа (Лазих, 2005: 123) означила је и раскид са самоуправним социјалистичким социјалним моделом, који се базирао на доминантној надлежности државе за социјалну сигурност грађана и грађанки, као и за јавне институције социјалне политике (Перишић, 2011: 483). Тада долази до делимичне приватизације пружања социјалних услуга, а још значајније (ре)афирмише се улога породичне заштите, чиме терет опстанка пада на леђа жена, на којима су већ почивале стратегије опстанка домаћинства у ситуацији дуго-трајне друштвене кризе. Оријентација ка увођењу тржишних елемената у систем социјалне заштите довешће до наглашавања индивидуално одговорних у тренуцима када систем не може да обухвати све особе којима је помоћ неопходна: „Проблеми сиромаштва и незапослености се индивидуализују, а жртве процеса искључености се понекад стигматизују и криве за сопствену искљученост“ (Гелдоф, 1999: 20; према Перишић, 2011: 488). Реформа система социјалне сигурности у Србији се и данас креће ка подстицању личне одговорности за сопствени положај у друштву. То представља корениту промену у односу на социјалистичку државу из 40-их година XX века^[10] која је покушала да успостављањем одговарајућих установа пружи помоћ запосленој жени-мајци у бризи, нези и одгоју деце, као и у обављању кућних послова, тако што их је преносила на услужне радионице (крпаонице, перионице, пеглаонице, ресторане друштвене исхране итд.). На пример, 1948. године донета је Уредба о јаслама и дечјим вртићима којом се предузећа, установе и организације обавезују да ће отворити јасле и дечје вртиће за децу својих радница, уколико у предузећу има преко 20-оро деце којој су те установе потребне. Данас, пак, брига о деци, старим лицима, болеснима, па чак и покрића накнада за лечење, често су циљано сведени на индивидуални ниво и одговорност породице, а

---

^[9] За одређење појма видети Лазих, 2005:123.

^[10] У проучавању положаја жене у кући и њеном растеређивању кроз ангажовање на отварању јаслица, обданишта, дечјих игралишта, сезонских дечјих вртића у селима и социјализацији кућног рада немерљив је ангажман Антифашистичког фронта жена (АФЖ), основаног у рагу 1942. године, а који је постојао до 1953. године када је створен Савез женских друштва.

бригу о болеснима, старима, деци и особама са инвалидитетом најчешће преузимају жене. Системски услови стварају предуслове за вишеструко оптерећење жена. Положај жене у систему социјалне заштите се може мењати само политикама које су усмерене на целокупни положај жена – који је дефинисан и родном димензијом и системом економске експлоатације.

МЕТОДОЛОГИЈА

Подаци приказани у овом тексту представљају мали сегмент истраживања о функционисању система социјалне заштите у Србији и приступу сеоског становништва услугама социјалне заштите. Истраживање се спроводи у три етапе, у периоду од 2014. до 2016. године. Прва етапа укључује прегледну или деск анализу, другу етапу чини квалитативно истраживање^[11] на две циљне групе (пружаоца и примаоца услуга N=80), а трећу етапу чини квантитативно истраживање на репрезентативном узорку за Србију које ће бити спроведено крајем 2015. године. За потребе овог рада издвојени су подаци добијени у квалитативном истраживању спроведеном на територији Београда (N БГ=5). Узорком су обухваћене организације јавног и невладиног сектора, као и хуманитарне организације које пружају: дневне услуге социјалне заштите у заједници; услуге процене и планирања стања и потреба корисника/ца, процене старатеља/ки и израде индивидуалног и породичног плана; пружања услуга подршке за самосталан живот; смештаја у хранитељску породицу и саветовања и подршке родитељима и старатељима.

Дубински полуструктурисани интервјуи обављени су са руководиоцима организација које пружају услуге, стручним особљем које координира активности организација и стручним особљем које је ангажовано у непосредном раду са корисницима/цама услуга. Све организације представљене у овом тексту имају седиште у Београду, с тим да неке од њих делују и на територијама других општина.

Циљ истраживања је стицање увида у актуелно стање и потребе организација и установа које пружају услуге, као и прикупљање информација о могућности унапређења, на стручном и организационом нивоу, квалитета и доступности услуга социјалне заштите женама и девојчицама које живе у селима Србије. Припрема документа за институционалне доносиоце одлука је акциони елемент пројекта.

[11] Истраживање је спроведено у четири региона Србије: Војводини, Београду, Шумадији и Западној Србији, Јужној и Источној Србији и обухватило је 20 организација и установа државног и невладиног сектора које пружају анализирани услуге и 60 особа из сеоских подручја (мушкараца и жена) међу којима се налазе корисници/е услуга социјалне заштите, али и они/е којима су помоћ или подршка потребни, али се суочавају са баријерама у приступу систему социјалне заштите.

Пет организација које су издвојене за потребе овог рада пружају услуге социјалне подршке и помоћи вишеструко угроженим циљним групама – особама које испољавају ментални диверзитет, суочавају се са депривацијом појачаном родним аспектима, етничким диверзитетом и ограниченим приступом систему јавних институција, укључујући образовне, медицинске, јуристичке и остале институције. Анализа дискурса одабрана је за обраду података због наративног карактера прикупљеног материјала.

АНАЛИЗА

Карактеристично за установе социјалне подршке и заштите из узорка је да ни једној од њих припадници и припаднице руралне популације нису примарна циљна група. Родно осетљиви програми им такође нису у главним циљевима, али обухватају родни дисбаланс у одређеним аспектима својих услуга (мушкарци са менталним или интелектуалним тешкоћама чешће траже радни ангажман, док су самохране мајке бројније у програмима социјалног становања и становања са подршком). Све организације обухваћене овом анализом имају за кориснике/це услуга припаднике/це руралне популације, али у различитим оквирима деловања, па самим тим постоје разлике у обухвату корисништва или учествовања. Организације којима су примарни корисници/це деца и млади укључују у своје услуге у већој мери кориснице и кориснике услуга путем партиципативних модела деловања, док су организације које се баве потребама генералне популације усмереније на однос пружалаца услуга према клијентима/клијенткињама. Организације различито дефинишу руралне области – неки према званичној државној дефиницији насеља, а неки према степену депривације и типу домаћинства из ког корисник/ца услуга долази. „Имате на Дорђолу људе који живе као на селу....У дворишту те исте зграде имате кровњаре и плехане куће, не могу ни да кажем куће, у којима исто живе људи“ (представник државне службе за бригу о деци без родитељског старања, Београд).

Модел организовања пружања услуга укључују: директно пружање услуга, рад у оквиру мреже ради испуњавања једног или више елемената до пружања потпуне услуге, пројектног рада ради оснаживања, обуке, или краткорочног решавања акутне ситуације – и у овом последњем случају је најевидентнија важност ефикасних сарадничких мрежа у процесу решавања ситуације. Ниво партиципације корисница и корисника услуге у самом испуњавању услуге зависи од врсте подршке коју организација пружа. Најизраженија партиципација корисница и корисника која је описана, везана је за децу смештену у домове и за особе са тешкоћама у интелектуалном и ментал-

ном развоју, где је један од циљева организације остваривање њиховог права на рад. Док деца која живе у домовима ипак имају малим делом улогу у системском одлучивању, за особе са интелектуалним и менталним тешкоћама то је случај тек у веома ограниченој мери. Модели обухватају програме подршке осетљивим групама, са циљем решавања хроничне или акутне ситуације социјалне депривације, насиља, губитка породичног или друштвеног оквира или нефункционалности тог истог оквира. Родне разлике су најизраженије према типовима вулнерабилности – док су дечаци подложнији уласку у свет материјалног криминала, девојчице ће пре почети да се баве проституцијом, или да повремено ступају у спонзорства ради решавања тренутне материјалне потребе или потребе за заштитом. Саговорник примећује да су деца са села премештена у градску средину додатно осетљива. Клубови за младе, које саговорник види као могући превентивни оквир, не налазе материјалну подршку, ни од државе, а ни пројектно.

Саговорници и саговорнице користе одређене изразе када говоре о истраживаној теми: осетљиве групе називају вулнерабилним групама и појединцима, а говоре и о депривацији и о вулнерабилности. Посматрано из аналитичког оквира семиотичке анализе и анализе наратива евидентно је постојање заједничког нормативног оквира организација које се баве овом проблематиком. Термин „породица у ризику“ јавља се у истом контексту. Заједнички нормативни оквир организација које сарађују на решавању социјалних проблема који припадају истом спектру друштвено дестабилизујућих ситуација показује се као неопходан предуслов за заједнички рад и умрежавање. Термини „социјална укљученост“ и „социјално укључивање“ су такође присутни у речнику свих саговорника/ца. Једина организација у којој је истакнута проблематика ометања људског права на рад је организација која пружа подршку у радном ангажману особа са интелектуалним или менталним тешкоћама: „Зато што је то један законски проблем код нас, они немају пословну способност... Па мислим, ово је једна категорија грађана која нема право да потпише никакав уговор“ (представница организације за подршку особама са интелектуалним или менталним тешкоћама, Београд).

Саговорнице и саговорници су свесни важности социјалних мрежа у аналитичком приступу последицама сиромаштва са којима се суочавају у свакодневном раду, али показују мању освешћеност о важности формалног умрежавања. Склонији су коришћењу личних контаката у решавању акутне ситуације, као и делимичном ослањању на социјалне контакте ради информисања корисника/ца. Такав модел носи опасност даљег социјалног искључивања најосетљивијих корисника/ца, актуелних или потенцијалних – посебно оних којима је искљученост из социјалних мрежа последица њиховог сиромаштва.

Корисници који су користили програм социјалног становања или програм становања са подршком се сами распитују за следеће грађевинске пројекте, и и на тај начин бивају обавештени. Јасно је да је за овакав вид добијања информације неопходна сопствена социјална мрежа – коју најискљученији немају: „Да нам се они јављају да кажу, ето мој рођак живи у Панчеву, па да л’ ћете градити у Панчеву“ (представница установе за социјалну подршку, Београд).

Важност Центра за социјални рад за функционисање организација је двосмерна: „Што се тиче Центара за социјални рад, они су нам исто важни партнери и сарадња на пројектима што се тиче пре свега обуке за пружање услуге њиховог учествовања заједно са нама у избору, селекцији корисника и касније, након што се заврши пројекат, остајемо у контакту са њима зато што ми мониторишемо квалитет пружања услуге“ (представница установе за социјалну подршку, Београд). Важност општинских и републичких власти је јасно вербализована за стварање предуслова за остваривање услуга: „Што се тиче Министарства, Комесеријата, Завода, Републичког завода, са њима свима имамо везе пре свега на неком нивоу политика (...) Закон о социјалној заштити је створио предуслове да та услуга буде део система социјалне заштите. Комесаријат је препознао и подржао да то буде један од модела кроз који ће се решавати проблем, стамбени проблем издеглица из колективних центара. Јер да није тако било, значи да Комесаријат није подржао овај модел, не би до сад било изграђено оволико станова у тих 43 општине, јер су због тога што је Комесаријат то подржао, донаторска средства из ИПА фондова, претприступних фондова Европске уније, која су била намењена за решавање колективних центара, била програмирана тако да предвиде и финансирање ових услуга (...) надамо се да ће општине и даље препознајући колико је то једна, врло повољна и врло корисна алатка у социјалном укључивању социјално најугроженијих, да ће они бити храбри да и неvezано од донаторских средстава, финансирају, онако у неким малим обимима, мислим не морају да буду то неке велике зграде (...) да могу и неки постојећи простори да се реконструишу и да се ставе у функцију за ову услугу. Мислим то чак не мора ни да подразумева новоградњу, велика финансијска средства“ (представница установе за социјалну подршку, Београд).

Умреженост невладиног сектора утиче на њихову способност заједничког конкурисања за средства и тиме одрживост: „...део неколико мрежа, рецимо Мреже против сиромаштва, Мреже СКРУГ, то је Стална конференција ромских удружења грађана, (...) ми координирамо радом Одбора за становање СКРУГА – ту наравно нам је тема становање Рома, пре свега. Део смо ФЕАНСЕ, то је међународна, европска, организација европских удружења која се баве бескућни-

штвом (...) и овако појединачно имамо блиску сарадњу са ПРАКСИС-ом, са неком организацијом СЦФИД, не знам да ли знате за них, из Новог Сада, они пружају правну подршку избеглицама. Регионални центар за мањине..." (представница установе за социјалну подршку, Београд). Организације из Србије ограничавају обим сарадње путем Интернета само на сарадње које због удаљености није могуће одржавати путем телефонских позива и личних састанака: „Па пазите, рецимо са ФЕАНСОМ, тим удружењем европским, углавном, углавном преко интернета комуницирамо пошто су они у Бриселу а ми смо овде, овај повремено се састанемо на неким конференцијама, али је сарадња више преко интернета, ето тако да можда..." (представница установе за социјалну подршку, Београд). С друге стране, међународна организација из узорка је веома умрежена и користи Интернет комуникацију за свакодневно функционисање организације и сопствену међународну сарадњу. „Повезани смо са другим канцеларијама Уницефа, значи све канцеларије Уницефа су повезане у једну мрежу“ (представница међународне организације за пружање социјалне подршке, Београд).

Социјална искљученост услед сиромаштва, хроничне или акутне ситуације насиља и депривације разликује се од случаја до случаја, од појединца или породице. Заједнички став саговорника/ца је да је вишеструко испољавање оваквих проблема пре правило него изузетак, и саговорници и саговорнице истичу важност законског препознавања вишеструкости ситуација угрожености и потребе не само за једним аспектом услуге, већ праћењем и подршком одређеној особи/породици онолико дуго колико се налазе у ситуацији угрожености. Свака од организација наводи мобилност као важан аспект свог рада, тиме указујући и на важност географске близине институцијама – подвлачећи аспект искључености који је управо везан за географску недоступност институционалне подршке. Додатни аспект социјалне искључености се односи на етничку припадност и дистрибуцију корисника/ца институционалног смештаја и бриге у односу на хранитељске породице/дневне боравке: „И ту када развијете такве услуге ви морате да, тај рад у породици, или да обезбеђујете превоз, без таквих ствари нећете доћи до најугроженијих. И код нас у Србији, дневни боравци са сметњама у развоју, често и не укључују те најискљученије. То можете да видите на први поглед кад дођете тамо, кад видите те родитеље који дођу по своју децу, да нема ромске деце, а ромска деца су презаступљена у домовима..." (представница међународне организације за пружање социјалне подршке, Београд). Важност фокуса на најискљученије: „...друге пружаоце питате да ли организују превоз, то вам је знак да нису фокусирани на најискљученије. Видећете по циљевима и исходима њиховим да они немају ту, тај критеријум, а ми имамо тај

критеријум, тако да је нама досегнути то најискљученијих баш експлицитно мени у опису посла“ (представница међународне организације за пружање социјалне подршке, Београд).

Опште посматрано, представници институција не испољавају велико незадовољство законским оквиром кроз који делују. Примедбе и сугестије се односе на неусклађености неких аспеката законске регулативе са животним ситуацијама и посебно фазама, било одрастања - ако су корисници услуге деца, или оснаживања или даље вулнерабилности - ако су корисници и кориснице услуга у ситуацији да превазиђу осетљиву фазу у сопственој биографији, или да услед различитих спољашњих или личних фактора као што је болест, дођу у ситуацију потребе за различитим моделима подршке. Даље сугестије се тичу праћења квалитета пружене услуге, укључујући одређивање маркера квалитета, поштовања финансијског плана и адекватности финансијског плана у односу на промене на тржишту, промене у вулнерабилним групама, као и могуће промене институционалног оквира везаног за поштовање људских права и за одрживо финансирање. Тренутно постојећи законски оквир не покрива све аспекте социјалног становања, и када су нпр. аспекти смештаја јасно решени и делегирани, питање даљег одржавања зграде није ефикасно решено. Такав модел указује на слабости и недоречености законског оквира које могу да изазову даље тешкоће у испуњавању примарне функције оснаживања осетљивих група. Индикативно је да у систему који до те тачке функционише адекватно потребама корисника, животне фазе корисника/ца после директног пружања услуге, ако нису адекватно испраћене, могу да доведу до испољавања слабости овог дела система.

Уочена је разлика између перцепција представника невладиних и државних институција – док представнице невладиних организација наводе евалуацију квалитета као веома важан елемент спровођења својих услуга, представник државне институције тај елемент не препознаје. Континуална и ресурсно одржива сарадња невладиног и државног сектора у пружању подршке види се као кључни елемент одрживости система. Конкретан проблем је прекид сарадње са невладиним сектором једном када је одређена услуга успостављена, што за узврат угрожава сам квалитет те услуге због недостатка капацитета за њено спровођење у државном сектору: „...Из искуства других пројеката у области социјалне заштите, оно што сам ја приметила јесте да су општине и Центри отворени за услугу, за једно ограничenu улогу цивилног сектора, значи да им се то помогне да они евентуално ту нешто поставе на ноге, али да ако локална самоуправа преузме финансирање те услуге, углавном пружалац је Центар за социјални рад и да се ту искључује невладин сектор. Што ја мислим да је велики минус, зато

што се тиме просто пропушта да се користе ти капацитети цивилног сектора који су велики“ (представница установе за социјалну подршку, Београд).

Пружање финансијске подршке организацијама је питање које постављају сви саговорници и саговорнице, и као главне изворе финансирања наводе донације ЕУ, пројектно финансирање, донације друштвено одговорних компанија и фондова, и у најмањој мери државне линије финансирања. Врсте подршке које очекују од државних институција се односе у већој мери на законску подршку, као и олакшавање приступа неопходној инфраструктури за спровођење пројеката. Приликом процене сопствених капацитета, организације из Србије као основни ресурс којим су задовољни наводе своје кадровске капацитете, као и повећање ефикасности путем коришћења неформалне комуникације са пословним контактима из локалних мрежа, док организација која делује глобално, као свој најважнији ресурс наводи утицај који има захваљујући глобалној мрежи и начин на који тај утицај може да преведе у практичан утицај приликом аргументованог деловања на законодавна тела приликом доношења одлука везаних за права деце и практичну заштиту деце у Србији, што указује на важност умрежавања и организовања у међународне формалне мреже. Тежиште рада међународне организације је и у паралелном деловању на терену и у оквиру доношења новитета и промена базираних на истраживачком раду у постојеће политике социјалне заштите, што је посебно значајно ако се узме у обзир да је једна од примедби саговорника из државне организације управо недовољна покривеност поља социјалне заштите подацима базираним на званичној статистици и истраживањима и потреби за таквим истраживањима ради формирања даљих стратегија и политика.

ЗАКЉУЧАК

Према потребама и примедбама представница и представника организација које се баве пружањем социјалне подршке и помоћи, можемо закључити да очекивања од државне финансијске подршке ради успостављања трајне одрживости система услуга на пољу социјалне заштите или не постоје или остају неизговорена. С друге стране, важност међународних контаката, пројектно и путем донација, подвучена је чак и од стране државне установе. Одрживост испитаних неопходних социјалних услуга зависи од неконтинуалног финансирања, што поставља проблем одрживости у ситуацијама привремене или хроничне политичке или економске нестабилности, тиме поново везујући питања људских права за питања иностраних послова и економске (не)стабилности. Закључујемо да је решавање структурно

условљених проблема у Србији, попут сиромаштва, чврсто повезано са форматима већ разрађених глобалних мрежа, чиме се управо ствара и развија ситуација тржишне конкурентности и у други план стављају иницијативе које би ишле ка преображају друштвених односа, првенствено оних који се тичу моћи, доминације и експлоатације депривираних. Преузимање концепата глобалних институција видљиво је и у терминологији коју користе испитане организације и установе: „социјална укљученост“ и „социјално укључивање“, према којем сваки појединац/ка поседују одређене (не)материјалне ресурсе чијом мобилизацијом могу побољшати свој положај у друштву, чиме се одговорност за тај положај пребацује са система на појединца (чешће појединку). Специфичности позиције жена и девојчица на селу нису примарна област деловања испитаних организација, те нема ни активности које би биле усмерене ка побољшању тог положаја и остварењу људских права жена. Поред тога што су жене кориснице јавних услуга, оне чине и већину радне снаге која пружа услуге социјалне заштите, те је позицију жена у оквиру овог система нужно разматрати у контексту последица неолибералних политика које су се нарочито рефлектовале на материјални статус и материјални положај жена, те је у том правцу потребно и креирати препоруке за систем социјалне сигурности у нашој земљи.

ЛИТЕРАТУРА

- Babović, M. (2010). *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska unija i Srbija*. Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore, ISIFF u Beogradu, SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu.
- Bogdanov, N., Tomanović, S., Cvejić, S., Babović, M., Vuković, O. (2011). *Pristup žena i dece uslugama u ruralnim oblastima Srbije i predlog mera za unapređenje stanja*, Beograd: UNICEF.
- Cvejić, S., Babović, M., Petrović, M., Bogdanov, N. i Vuković, O. (2010). *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*. Beograd: UNDP Srbija, Sektor za inkluzivni razvoj.
- Chant, S. (2006). Re-Thinking the “Feminization of Poverty” in Relation to Aggregate Gender Indices. *Journal of Human Development* 7 (2): 200-220.
- Lazić, M. (2005). *Promene i otpori: Srbija u transformacijskim procesima*. Beograd: IP „Filip Višnjić“.
- Ognjanović, M. i Ivanović, S. (2013). *Servisi podrške za osobe sa invaliditetom u lokalnoj zajednici: Istraživanje u Beogradu, Leskovcu, Kikindi, Požarevcu i Užicu*. Beograd: Forum mladih sa invaliditetom.
- Perišić, N. (2011). Promena aktera socijalne sigurnosti. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 5: 473-491.
- Vidanović, I. (2006). *Rečnik socijalnog rada*. Beograd: I. Vidanović: Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Srbije, Društvo socijalnih radnika Srbije, Asocijacija Centara za socijalni rad Srbije, Unija Studenata socijalnog rada.
- Vuković, O., Vuković, D. i Cvejić, S. (2014). *Uporedno istraživanje lokalnih pružalaca usluga socijalne zaštite u Srbiji: Konkurentnost i inovativnost civilnog sektora*. Beograd: Trag fondacija.
- Žegarac, N. i Brkić, M. (2007). *Razvoj lokalnih usluga socijalne zaštite: ka standardima kvaliteta*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP).

Стратегије и закони

- Закон о социјалној заштити, Службени гласник Републике Србије, бр. 24/2011.
- Стратегија развоја социјалне заштите, Службени гласник Републике Србије, бр. 108/2005.

Jelena S. Ćeriman

Verica Pavić Centner

Center for Ethics, Law and Applied Philosophy, Belgrade
Serbia

GENDER AND POVERTY: ACCESS OF WOMEN AND GIRLS TO SOCIAL SERVICES IN RURAL AREAS OF SERBIA

Abstract: *This is a study on gender aspects of poverty, based on a three-part survey, which is being conducted on the territory of Serbia, from 2014-2016: desk research of the legislative and functional framework of institutional work that provide various social services and two groups of structured interviews with ethnographic elements of the providers and recipients of social services in rural areas. The action element of the research represents the basis for reform activities aimed at the social protection system that would create progress in this area. Non-governmental and state organisations; that are operating in the field of social protection and support; working in the situation of the incomplete transition from the system controlled by the state, to the system of small single organisations offering social support services, partaking in the market competition. We are going to show an abstract of socio-political frame in which these organisations operate, and the situation seen from the viewpoint of the representatives of the organisations.*

Key words: *social services, social exclusion, women, rural areas, Serbia*